

peer Reviewed

RNI. MAHMUL 03374/2015-TC
ISSN 2454 - 8332

*International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all subjects*
IMPACT FACTS

Quarterly - vol.1 * Issue -3 * March - June 2016 * Rs. 100/-

Editor :- Kailas Ganpatrao Kaninde
Co-Editor :- Dr.Sidharth S. Jadhav

: Associate Editor :

Dr.Vijapure B. V.
Dr.Kuchekar H.S.
Dr. Bhosale B.R.
Asst.Prof. Dongre N.B.
Asst.Prof.Koreboinwad V.D.

Asst.Prof. Pandit R.B.
Asst.Prof. Navse D.G.
Asst.Prof.Kumare L.N.
Asst.Prof. Dongre L.B.
Asst.Prof. Bansode S.R.

* This Quarterly Peer Reviewed Research Journal "Impact facts" includes the different opinions of authors, as well as researchers. Here, its printer, owner, publisher, editor board of this journal is not responsible and for any controversial remarks or opinions of researchers.

* Any copy right issues like plagiarism, found in any paper, here auther and researcher will be responsible for that but not printer, owner, publisher and editor of this impact facts.

"Impact Facts" is a quarterly Journal is printed by Manohar Digambar Jondhale, Rohini Printing Press, Vaishali Nagar, Plot No.19, Taroda (Buzurg), Nanded 431605 For its owner, publisher and editor Mr.Kailas Ganpatrao Kaninde and Published at Near the Buddha Vihar, infront of Nagsen Public reading room, Samtanagar, Bhokar Tq.Bhokar Dist.Nanded - 431801

रचनात्मक कार्याचा दिपस्तंभ - यशवंतराव चव्हाण

-डॉ.शिवाजी सोमला पवार

इतिहास विभाग

दिगंबरराव बिंदू कला व वाणिज्य महाविद्यालय , भोकर जि. नांदेड

प्रस्तावना :-

संयुक्त महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री आणि आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणून ज्यांचा सार्थ गौरव केला जातो , ते महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री स्व.यशवंतराव चव्हाण हे सर्वार्थाने लोकोत्तर लोकनेता होते. समतोल राजकारणी विचारवंत , कुशल मुत्सद्दी,व्यवहार चतुर ,कुशल प्रशासक अफाट लोकसंग्राहक ,साहित्यिक ,उत्तम वक्ता,कलारसिक ,तत्त्वचिंतक ,कुटूंब वत्सल अशा विविध पैलूंनी त्याचे व्यक्तिमत्व समृद्ध होते .

यशवंतराव चव्हाणचा जन्म सातारा जिल्ह्यातील (संध्या सांगली जिल्ह्यात) टोकावरील डोंगराच्या कुशीत वसलेले खानापूर तालुक्यातील देवराष्ट्र या गावी १२ मार्च १९१३ मध्ये झाला. त्याच्या वडीलाचे नाव बळवंतराव आणि आईचे नाव विठाबाई होते. बळवंतराव चव्हाण यांचे मुळ गाव भालवणी हे सांगली जिल्ह्यातील खानापूर तालुक्यातील गावात तीन - चार एकर कोरडवाहू जमीन त्यांना होती. तसे मुळ गाव ढवळेस्वर पण पुढे ते भाळवणीत स्थाईक झाले. जमिनीतील उत्पन्नात भागत नाही म्हणून बळवंतरावांनी बेलीफचे काम स्विकारले त्यामुळे त्यांची बदली कराडला झाली , कराड येथेच कायमचे स्थाईक झाले. सन १९१८-१९ मध्ये वडील बळवंतराव चव्हाण यांचे प्लेगच्या साथीत विधन झाले.कुटुंबाची सर्व जबाबदारी आईवर पडल्याने त्यांनी मोलमजुरी करून कुटुंबाचे पालन पोषण केले. या वेळी यशवंतराव केवळ चार वर्षाचे होते.

* बालपण व शिक्षण :-

यशवंतरावचे प्राथमिक शिक्षण देवराष्ट्रे येथील प्राथमिक शाळेत चौथीपर्यंत झाले , नंतर कऱ्हाड येथे शिक्षणासाठी दाखल झाले. १९२७ ला कराडच्या केंद्र शाळेतून व्हर्नाक्युलर फायनल (सातवी) परीक्षा पास झाले. पुढील शिक्षण कराड येथील टिळक हायस्कूलमध्ये इयत्ता दहावी १९३४ ला उत्तीर्ण होऊन कोल्हापूर येथील राजाराम कॉलेजमध्ये प्रवेश केला, इतिहास व राजकारण हे विषय घेऊन, मुंबई विद्यापीठाची बी.ए. ही पदवी परीक्षा १९३८ ला देऊन ती पूर्ण केले. पुढील शिक्षणासाठी पुणे येथील लॉ.कॉलेजमध्ये प्रवेश घेऊन १९४१ला कायद्याची पदवी (एल.एल.बी) परीक्षेत सुयश संपादन केले कायद्याची पदवी घेतल्यानंतर वकिली व्यवसायास प्रारंभ केला .मी.इंग्रजी शाळेत जाऊ लागल्यानंतर जेव्हा देवराष्ट्राला येत असे , तेव्हा आमच्या आजोळच्या घराचे एक मित्र श्री सखाराम म्हस्के यांचे व माझे वारंवार संभाषण होई. ते मला नेहमी म्हणायचे ,

तू किती शिकणार आहेस ?

मी सांगत असे ,

जितकं जास्त शिकता येईल , तितकं मी शिकणार आहे ,

ते मला म्हणायचे ,

मामलेदार होण्याइतकं तू शिकशील का ?

मी त्यांना उत्तर देई ,

हो, इतकं तर नक्कीच शिकेन ,

मग पाणावलेले डोळे करून ते मला म्हणायचे ,

हो , जरूर हे मामलेदार. मामलेदार झाल्यानंतर विट्याला बदली करून घे आणि आपल्या देवराष्ट्रला भेट द्यायला ये. मग पाटील आणि

सगळी मंडळी जमली असतांना तू मला नावाने हाक मारून आपल्याजवळ बोलावून घे. माझी गावात केवढी मोठी इज्जत वाढेल ! अशा परिस्थितीत आई संकटकाळी कधी डगमगली नाही .आम्हाला ती सतत धीर देई पहाटे जात्यावर दळण दळतांना नका ,बाळांनो डगमगू चंद्र - सूर्यवरील जाई ठगू...? ही दिलासा देणारी ओवी तिच्या मांडीवर झोपून मी कितीतरी वेळा ऐकली आहे. ही माझ्या जीवनातील फार

मोठी प्रेरणा होती . संध्या काळात असा संकटावर मात करणारी माणसफार कमी दिसून येतात. संकटासमोर न जाता स्वतःसंकट निर्माण करून किंवा व्यसनी , गुंडेगिरी , चोर, दरोडेखोर , नक्षलवादी , दशतवादी , अर्घारजकारणी , मटका जूगार खेळणारा असा वाईट सवयीकडे आजचा तरुण जात असल्याने, समाजासमोर एक मोठे आव्हान आहे. त्यामुळे समाजातील तरुणांनी यशवंतराव चव्हाणाचे आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून जीवन उत्तम जंगल्याचे धडे घ्यावे समाजातील एक आदर्श व्यक्ती व देशभक्त , आदर्श राजकारणी म्हणून समाजात त्यांची ओळख दिसून येते . २ जून १९४२ ला फलटण येथील कै. रघुनाथराव मोरे यांची सुकन्या वेणूताईशी यशवंतराव चे विवाह झाले .यशवंतराव विद्यार्थी अवस्थेत असतांना महात्मा ज्योतीबा फुले, बाळ गंगाधर टिळक यांच्यावरील अनेक ग्रंथ त्यांनी वाचली

,त्यामुळे यशवंतराव प्रभावित झाले. वाचन्याचा नाद असल्यामुळे श्रद्धानंद, नवाकाळ, ज्ञान प्रकाश, केसरी हे वर्तमानपत्र वाचत होते. म्हणून समाजकारण, राजकारण, अर्थकारण, साहित्य, या क्षेत्रात नंतरच्या काळात नेत्रदिप कामगिरी केल्याचे दिसून येते.

राजकीय क्षेत्राकडे वाटचाल :

माझ्या विद्यार्थीदशेत या गावात एक हावस्कूल आणि कसेबसे चालणारे एक सार्वजनिक वाचनालय होते. पण हे वाचनालय व्याख्याने व चर्चा यांचे महत्वाचे केंद्र असे. या गावाला राजकीय परंपरा होती. लोकमान्य टिळकांचे स्मारक म्हणून गावातील प्रमुखांनी येथे इंग्रजी शाळा सुरु केली. कराड हे एक महत्वाचे शैक्षणिक केंद्र बनले आहे, त्यांची ती सुरुवात होती. या लहानशा गावाला राजकारणाचा मोठा नाद होता. देशातल्या महत्वाच्या सर्व राजकीय चळवळींचे प्रतिनिधी तेथे होते, या सुमारास कराडमध्ये एक महत्वाची व्यक्ती या चळवळीत काम करत होती. ती व्यक्ती म्हणजे श्री भाऊसाहेब कळंबे तर कदाचित त्यातून एक वेगळीच संघटना आणि आण ते सर्व क्रियाशील होते.

वेगळ्या कर्तृत्वाची माणसे निर्माण झाले असती पण श्री दिनकरराव नवळकर यांचे ब्राम्हणाचे भवितव्य या विषयावरचे भाषण लक्ष देवून ऐकले होते. त्या सभेत त्यांनी लिहिलेले देशाचे दुश्यम हे पुस्तकही वाटले ती प्रत मिळवली आणि ती वाचून काढली. या सभेनंतर माझ्या मनामध्ये एक संघर्ष सुरु झाला. त्याचा परिणाम असा झाला की, मी मनाने आणि विचाराने आमुलाग्र बदलली. पुण्यात प्रसिद्ध होणारा विजयी मराठ आणि बेळगावाहून प्रसिद्ध होणारा राष्ट्रवीर ही ब्राम्हणेत्तर चळवळीचा पुरस्कार करणारी होती. म्हाळेकर चळवळीच्या संकुचित दृष्टिकोनातून बाहेर पडून काही केले पाहिजे, अशी जी माझ्या मनाची ओढ सुरु झाली होती. केळूसकरांनी लिहिलेले छत्रपती शिवाजी महाराजाचे चरित्र मी मन लावून वाचले, शिवरामपंत परांजपे यांचे काळ मधील निबंध या वाचनानंतर मनावर आणि विचारावर काही वेगळ संस्कार झाले १९२९ ला माझ्या भगतसिंगांनी असेंब्लीत बॉम्ब ४वेळा त्या घटनेने राजकीय जीवनाकडे

आकृष्ट आणि भगतसिंगांच्या फाशीनंतर स्वातंत्र्य लढयाला आयुष्य वाहून टाकण्याचा निर्धार केला. महात्मा गांधी चालू केलेली असहकार चळवळीत १९३०-३१ मध्ये यशवंतरावांनी चळवळीत सहभाग घेतल्यामुळे त्यांना १९३२-१९३३ मध्ये विसापूर तुरुंगात १८ महिन्यांची शिक्षा भोगावी लागली. दीर्घकाळाची शिक्षा भोगून त्यांची सुटका १९३३ झाली. कारागृहातल शिक्षा म्हणजे यशवंतरावकरीता बौद्धिक प्रबोधनाची कार्यशाळा ठरली. सन १९३५ मध्ये महाराष्ट्रातील समाजवादी पक्षाचे संस्थापक संख्या बनले. सन १९६३ ते १९३८ या काळात रॉयवादी विचारसरणीचा एम.एन. रॉय यांच्या विचाराचा प्रभाव पडला होतो. १९४० मध्ये सातार जिल्हा काँग्रेसचे अध्यक्ष बनले. या तुरुंगातील आचार्य भागवत, रावसाहेब षटवर्धन, अजीतकर मामा गोखले, वि.म. भुस्कुटे. एस.एम. जोशी, ह.रा. महाजन इ.प्रभृतींच्या सहवासात यशवंतराव आसल्यामुळे त्यांचे वैचारिक प्रबोधन झाले. या विचार मंथनातून गांधीवाद, साम्यवाद, समाजवाद, मार्क्सवाद या विचार प्रवाहापैकी यशवंतरावाची वैचारिक बैठक समाजवादी झाली. त्यांच्यात समाजवादी बिजारोपण झाल्यामुळे यशवंतराव संकुचित राष्ट्रवादी भावनेतून बाहेर आले आणि व्यापक अशा समाजवादी भूमिकेकडे वळले. त्याच्या मते, समाजवादाचा अर्थ, एवढाच की, राजकीय स्वातंत्र्य म्हणजे निव्वळ इंग्रजांचे राज्य जाऊन या देशातील जनतेची प्रगती होणार नाही. त्याचबरोबर आमच्या सामाजिक आणि आर्थिक जीवनामध्ये मुलभूत फेरफार करावे लागतील अशा रितीने यशवंतराव काँग्रेस पक्षाला समाजवादाची जोड देण्याचा प्रयत्न करित होते.

गांधीवादी : यशंतराव चव्हाण

काँग्रेस पक्षांतर्गत आणखी एक साम्यवादी गट मानवेदनाथ रॉय यांच्या नेतृत्वाखाली उदयास आला. या साम्यवादी गटाने यशवंतरावांना समाजवादी गटाची असमर्थता पुढील प्रमाणे सांगितली. समाजवादी मंडळी खरा समाजवाद देशांत आणू शकणार नाही. हे गांधीचा अहिंसावादच समाजवादाच्या परिभाषेत मांडण्याचा प्रयत्न केला. म्हणून यशवंतराव हे संपूर्ण साम्यवादी विचारांनी झाले नव्हते. यशवंतराव सांगतात की, माझ्यावर रॉय यांच्या विचारांचा प्रभाव झाला. तो केवळ बौद्धिक व तात्वीक पातळीपुरताच मर्यादीत होता. यशवंतरावाची आधीकनाळ गांधी, नेहरु आणि काँग्रेस यांच्याशी जुळल्यामुळे पुढील काळात त्यांनी रॉयवादी गट आणि साम्यवादी विचारश्रेणी कायमची सोडचिड्डी दिली. दुसरे महायुद्धाच्या काळात महात्मा गांधींनी ब्रिटिशांच्या विरोधात चले जाओ आंदोलन अलाहाबादच्या बैठकीत २ मे १९४२ रोजी काँग्रेसने गांधींच्या विचारावर आधारीत एक ठराव मंजूर केला गेला.

या नंतर गांधींनी हरिजन या पत्रात भारत छोडो असा संदेश ब्रिटिशांना दिला. त्यामुळे रॉयवादी समर्थक काँग्रेसमधून बाहेर पडले. फॅसिस्ट मुसोलिनी आणि नाझीवादी हिटलर हे हुकुमशहा विजयी झाल्यास जगातील लोकशाही समाप्त होईल आणि अमेरिका ब्रिटन, फ्रॉन्स हे राष्ट्र विजयी झाल्यास पाश्चात्य राष्ट्रांच्या अधिपत्याखाली भारतासह अनेक देश गुलाम राहतील. या बाबीमुळे रॉयवादी समर्थक महत्मा गांधी आणि काँग्रेस पक्ष यांना विरोध करित होते. यशवंतराव या वरील कारणामुळे रॉयवादी समर्थकासोबत काँग्रेसमधून बाहेर पडले नाहीत. या उलट १९४२ चलेजाव चळवळीत सहभाग घेतला. यशवंतरावांनी सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीला गौण माणून प्रथम स्वातंत्र्यास महत्त्व दिले. यशवंतरावांनी जिथे गांधी -नेहरु तिथे मी ही भूमिका स्विकारली. या घडामोडीतून यशवंतरावांनी रॉयपर्व संपुष्टात आणून नविन पर्व म्हणजे गांधी पर्व सुरु केले.

यशवंतराव पंडित नेहरुप्रणित समाजवादी :

समाजाचे सामाजिक आणि आर्थिक असे मुलभूत समस्या महात्मा गांधीजी प्रणित समाजवाद सोडू शकणार नाही, अशी भावना यशवंतरावाची झाल्यामुळे ते गांधीवाद ऐवजी नेहरुच्या समाजवादाकडे वळले . पंडीत नेहरुंच्या विचाराने काँग्रेस गेली. तर देशात समाजवाद येईल अशी धारणा होती .यशवंतरावांनी उत्पादन आणि वितरण क्षेत्रातील काही मुलभूत उद्योगांचे आणि साधनांचे राष्ट्रीयकरण केल्यास समाजवादी समाजव्यवस्था निर्माण होईल. असा अर्थ लावला .काँग्रेस खऱ्या अर्थाने समाजवादी कधीच होऊ शकली नाही. त्यामुळे यशवंतरावांचे समाजवादी स्वप्न शुद्धा भास्कर लक्ष्मण भोळे या विचावंताने म्हटलाप्रमाणे भंग पावले .

आंतरराष्ट्रीय सहकार्य व प्रेम वृद्धिंगत होऊन जगात शांतता नादावी म्हणून नेहरुंनी पंचशील तत्वाचा पुरस्कार केला होता .

द्वैभाषिकाचा प्रयोग आणि यशवंतराव :

राज्य पुनर्रचना आयोगाने विद्यार्थ्यांचे स्वतंत्र्य राज्य आणि गुजरात व मराठवाडयासह द्वैभाषिक मुंबई राज्याची शिफारस केली होती. संयुक्त महाराष्ट्राची जोरदार चळवळ महाराष्ट्रात सुरु होती. त्याच दरम्यान राज्य पुनर्रचना मंडळाचा अहवाल जाहिर झाला. या अहवालात समतोल द्वैभाषिक राज्याची कल्पना मांडण्यात आली. या विचाराला यशवंतरावांनी कठोरपणे विरोध दर्शविला. परंतु पक्षाची भूमिका म्हणून आणि शिस्तपालन म्हणून द्वैभाषिक राबविण्याची जबाबदारी त्यांनी शेवटी स्विकारली आणि १ नोव्हेंबर १९५६ रोजी त्यांनी द्वैभाषिक मुंबई राज्याच्या मुख्यमंत्रीपदाची सूत्रे स्विकारली . त्रिराज्य योजना , केंद्रशासित मुंबई , विशाल द्वैभाषिक असे अनेक पर्याय पुढे आले. मात्र पक्ष नेतृत्वाकडून आदेश मिळाल्यानंतर एकभाषी राज्याबाबतचे आपले अनुकूल मत त्यांनी सुस्पष्टपणे मांडले आणि मगच द्वैभाषिक राबविण्यास संमती दिली . या वेळी यशवंतराव म्हणतात मनात एकभाषिक ठेवून मी द्वैभाषिक चालविले नाही. या प्रयोगाला पूर्ण वाव द्यावयाचा तो यशस्वी होत असेल , तर त्यालाल संपूर्ण संधी द्यावयाची अशा निर्धाराने एक- दीड वर्ष मी अगदी एकनिश्चयाने द्वैभाषिक राबविले . त्यात सदृच्छा कायम राखण्यास संधी मिळेल. राष्ट्रीयदृष्ट्या हा एक प्रयोग होत आहे. त्याला आपल्याकडून संपूर्ण सहकार्य द्यावयाचे, अशी माझी या बाबतीत धारणा होती .

संयुक्त महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव :

संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ ही देशातील स्वातंत्र्यानंतरची सर्वात मोठी लोकशाहीवादी चळवळ होती . या चळवळीत मराठी जनतेने मोठ्या संख्येने व उत्साहाने सहभाग घेतला. आंदोलन करणाऱ्या मराठी लोकांवर सरकारने गोळीबर केला, त्यामध्ये १०५ लोक हुतात्मे झाले. २८ जानेवारी १९४० रोजी मुंबई या ठिकाणी संयुक्त महाराष्ट्रसभा स्थापन झाली आणि २४ मे १९४० रोजी संयुक्त महाराष्ट्र सभेने महाराष्ट्र एकीकरण सभा भरविली. दत्तोपंत वामन पोतदार हे या परिषदेचे अध्यक्ष होते. २६ जुलै १९४६ रोजी मुंबई येथे सर्व पक्षीय संयुक्त महाराष्ट्र परिषद स्थापन केली . २८ जुलै १९४६ रोजी या परिषदेच्या वतीने मुंबईला परिषद आयोजित केली . सर्व मराठी भाषिक प्रदेश एकसंघ करण्याची मागणी करण्यात आली . यशवंतराव चव्हाण हे मात्र परिषदेच्या कार्यापासून दूर होते . या समितीत किंवा परिषदेत सर्व पक्षाचे पुढारी होते. या वेळी गुजरातमध्ये गुजराती भाषिक सलग राज्याची मागणी जोरधरू लागली . यावेळी मोरारजी देसाई हे १७ एप्रिल १९५२ ते १६ ऑक्टोबर १९५६ या काळात तत्कालीन मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री होते. त्यांनी महाराष्ट्रातील चळवळ दडपण्याच्या प्रयत्न केले. नोव्हेंबर १९५५ रोजी मुंबईला दोन मोठी निदर्शने झाली त्यामध्ये १०५ व्यक्ती ठार झाल्या ३१०९२ लोकांना अटक केली . १९,४४५ लोकांवर खटले भरले .त्यापैकी १८,४१९ लोकांना कैदेची शिक्षा ठोठावण्यात आली चळवळीच्या काळात ५३७ वेळा मुंबई सरकारने गोळीबार केला .ऑक्टोबर १९५६ मध्ये लोकसभेने विदर्भासाठी विशाल द्वैभाषिक मुंबई राज्याची स्थापना करण्याच्या बाजूने आपला कौल दिला . १ नोव्हेंबर १९५६ मध्ये विशाल द्वैभाषिक मुंबई राज्याची स्थापना व द्वैभाषिक राज्याचे मुख्यमंत्री म्हणून यशवंतरावाची निवड करण्यात आली . एप्रिल १९५७ ला मुंबई विधानसभेच्या सार्वत्रिक निवडणुकीत कऱ्हाड येथे अटीतटीचा सामना होऊन विजय व पुनश्च संयुक्त महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री वयाच्या ४४ व्या वर्षी बनले .३० नोव्हेंबर १९५७ मध्ये प्रतापगडावर शिवस्मारकाचे पं.जवाहरलाल नेहरु यांच्या हस्ते पूर्णाकृती अश्वारूढ पुतळ्याचे अनावरण केले. समारंभावेळी पंडीतजींनी संयुक्त महाराष्ट्राच्या आंदोलनाचा आणि लोकभावनेचा अनुभव घेतला होताच . अखेर १ मे १९६० रोजी तो मंगल दिवस उजाडला आणि पंडीतजींसह यशवंतराव संयुक्त महाराष्ट्राचा मंगल कलश घेऊनच महाराष्ट्रात परतले . आणि संयुक्त महाराष्ट्राच्या नविन राज्याचे उद्घाटन पंतप्रधान पंडीत नेहरु यांच्याहस्ते १ मे १९६० रोजी पहाटे झाला. संयुक्त महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्रीपद यशवंतरावांनी स्विकारल्यानंतर आपले संपूर्ण लक्ष राज्याच्या विकासावर केंद्रीत केले. यशवंतरावांनी विशेषतः शेती , उद्योग,बेरोजगारी आणि अर्थव्यवस्था या महत्वाच्या विषयांकडे विशेष लक्ष दिले. उद्योग क्षेत्रात औद्योगिक विकास महामंडळ , शेती महामंडळाची स्थापना , कमाल जमीन धारणेचा कायदा , शिक्षण प्रसारारवही भर, राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाची स्थापना करून जनतेचे कल्याण त्यातच आहे. असे ते म्हणत. गेल्या अर्धशतकात महाराष्ट्राने वेगवेगळ्या क्षेत्रात जी नेत्रदीपक प्रगती केली . आणि राष्ट्राच्या पदावर आपले स्वतःचे जे स्थान निर्माण केले त्याचे श्रेय निःसंशयपणे यशवंतरावांच्या दूरदृष्टीला जाते हे नक्की .

यशवंतरावजी चव्हाण यांचे आर्थिक विचार :

भारतीय अर्थकारणातील विचारवंत म्हणून नावलौकीक असणारे यशवंतराव चव्हाण यांच्या आर्थिक धोरणाच्या त्रिसूत्री कार्यक्रमाला भारतीय अर्थकारणात अनन्यसाधारण महत्व आहे, आर्थिक नियोजनाची दिशा व सार्वजनिक उद्योगक्षेत्र याबाबतचे त्यांचे विचार आर्थिक विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचे दिसून येतात. काळा पैशाचा व्यवहार, शेतीवरील प्रत्यक्ष कर, क्रेडीट सक्वीझ संकल्पना, चलनवाढ प्रतिबंधात्मक उपाय, सामाजिक कडक नियमने, क्रयशक्ती, ओव्हरड्राफ्ट, बँकींग क्षेत्र, उद्योगक्षेत्र, आर्थिक संकटाचे निवारणात्मक उपाय हे प्रत्यक्षात यशवंतराव चव्हाण यांची अर्थ संकल्पावरील भाषणे हिच त्यांच्या आर्थिक धोरणाची खरी सुत्रे^{२४} होते. यशवंतरावच्या आर्थिक धारेणात त्याने पहिला उद्देश म्हणजे प्राप्तीकरातील विषयता कमी करणे, कर योजनेचा पाया विस्तृत करणे, कर आकरणी व करवसुलीसाठी कर्तव्यदक्ष प्रशासन राबविणे हे धोरण होते. उद्योग क्षेत्रासाठी व शेतीसाठीच भव्य व अत्यावश्यक आर्थिक सहाय्य करण्याचे कठोर धोरण अवलंबविले. यशवंतरावांच्या मते, भारताला ही आपली आर्थिक दुरावस्था यशस्वीरित्या दूर करण्यासाठी अशाच स्वरूपाचे कडक सामाजिक नियमन स्विकारणे अत्यावश्यक आहे^{२५}. यशवंतरावांनी बँकेचे राष्ट्रीयीकरण करण्याचा जगातील पहिला प्रयोग प्रत्यक्षात आणला. यशवंतरावांनी जी सहकारी चळवळ चालविली त्यामधुन फार मोठ्या प्रमाणात रोजगार उदयास आला. प्रादेशिक व विभागीय आर्थिक विषमता कमी झाली. या धोरणातून महाराष्ट्राचा सर्वांगीन विकास घडून आला. त्यामुळे महाराष्ट्र स्वावलंबी व स्वाभिमानी बनला. म्हणून यशवंतरावांचे राजकारण, समाजकारण व अर्थकारण यांची ताटातूट करता येत नाही.

अर्थमंत्री म्हणून यशवंतरावांचे कार्य :

यशवंतराव चव्हाण भारताचे ११वे अर्थमंत्री होते. अर्थमंत्री होण्यापूर्वी महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री, २२ नोव्हेंबर १९६२ ला भारताचे संरक्षणमंत्री, १४ नोव्हेंबर १९६६ मध्ये केंद्रीय गृहमंत्रीपदी नियुक्ती आणि २६जून १९७० मध्ये केंद्रीय अर्थमंत्री म्हणून नियुक्ती झाली. देशातील महागमईवर नियंत्रणात आणण्यासाठी प्रयत्न केले. आर्थिक क्षेत्रातील मक्तेदारी नष्ट करण्यासाठी आयोगाची नियुक्ती व अनेक महत्वाचे कायदे मंजूर करण्यात आले. देशातील काळा पैसावर नियंत्रण आणून देशातील करदात्यांचे प्रमाण वाढवण्याचे प्रयत्न केले. देशातील गरीबी हटाव योजनेशी पुरक निर्णय आणि आर्थिक तरतूद उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न केला. अर्थ मंत्री असताना त्यांनी आपल्या देशात चार वर्षांचे अर्थसंकल्पात देशातील दारिद्र्य निर्मुलन, रोजगार निर्मिती, विदेश चलनावर नियंत्रण, राष्ट्रीयकृत बँका, अर्थसंकल्पातील तुट, आंतरराष्ट्रीय देवाण-घेवाण, विकास दर वाढविणे, अंशा महत्वपूर्ण बाबी यशवंतरावांनी आपल्या अर्थसंकल्पात स्पष्ट केल्या, म्हणून निश्चितच यशवंतरावांनी आर्थिक विकासाची कास धरली होती^{२६}.

शैक्षणिक धोरण :

यशवंतरावच्या मते, विद्येची उपसना सर्वांनी करावी, विद्येशिवाय सर्व उद्योग आंधळा आहे. यशवंतराव टिकाकाराला उत्तर देताना म्हणतात, मला अशिक्षित बेकारांच्या फौजेपेक्षा एक सुशिक्षित बेकारांची फौज परवडेल हिमालयातील गंगा जेव्हा भागीरथी होवून जमीनीवर येते तेव्हाच ती लोकोपयोगी बनते. त्याचप्रमाणे ज्ञानाची गंगा घराघरातील व्यक्तीपर्यंत पोहोचली पाहिजे तर ती सर्व समाजाच्या कल्याणकरक ठरेल^{२७}. यशवंतराव म्हणतात, शिक्षण हे मातृभाषेत असावे, तसेच दुर्बल समाजातील आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या विद्यार्थ्यांना ई.बी.सवलत, मागासवर्गीयांना शिष्यचुत्ती, ग्रामीण भागात, प्राथमिक शिक्षणाची सोय, विद्यार्थ्यांना पुढील शिक्षणासाठी वरिष्ठ महाविद्यालय काढण्यासाठी चालना व समाजात शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी सर्वांनी प्रयत्न करावा. शिक्षण हे समाजातील आर्थिक विकासाचे एक मुलभूत साधन आहे. समाजाचा विकास व्हावा वाटत असेल तर मनुष्यबळाला शिक्षणाची संगत लावली पाहिजे, जसे राज्याची औद्योगिक उन्नती जेवढी अवश्यक वाटते तेवढी प्रगती शिक्षणाशिवाय होवू शकत नाही. समाजातील शिक्षणातून केवळ ज्ञानाची उपासना वा बुद्धीची जोपासना करून चालणार नाही. तर भावनांची प्रगल्भता आणि अंतःकरणाचा मोठेपणा अंगी निर्माण होणे आवश्यक असते. यशवंतरावजी माध्यमिक शिक्षणा बदल सांगतात, माध्यमिक शिक्षणात काळानुसार बदल घडवून आणला नाही तर त्याच्या उपयुक्ते संबंधी लोकांच्या मनात संप्रभम उद्भवून माध्यमिक शिक्षण ही एक डोकेदुखी निर्माण करणारी बाब ठरेल^{२८}. विद्यार्थ्यांच्या भावी जीवनातील समस्यांचे निराकरण करण्याचे सामर्थ्य या शिक्षणात असले पाहिजे, ही जबाबदारी माध्यमिक शिक्षण मंडळाची आहे. उच्च शिक्षणावर मुठभर लोकांची सत्ता असू नये, भिन्नभिन्न प्रकारचे तांत्रिक शिक्षण दिले जावे, स्त्री शिक्षणाबद्दल प्रसिद्ध फ्रेंच समाजवादी शास्त्रज्ञ चार्ल्स फेरियर यांनी महत्वाची भूमिका मांडली महिलांना व्यवसायिक शिक्षण देणे अधिक उचित आहे. हे शिक्षण आदिवासी भागापर्यंत पोहचणे काळाची गरज आहे. यशवंतरावांचे शिक्षण बदल योगदान अतिशय महत्वपूर्ण आहे. शिक्षण, आर्थिक विकासाच्या भरभराटीचा महत्वपूर्ण पाया आहे. असे यशवंतरावांचे शिक्षणाबद्दलचे विचार होते.

यशवंतरावांचे कृषि संदर्भातील निर्णय :

महाराष्ट्रात कोरडवाहू शेतीचे प्रमाण अधिक असल्याने यशवंतरावजींनी कृषी संदर्भात घेतलेले निर्णय हे महत्वपूर्ण होते. बागायती शेतीच्या तुलनेत कोरडवाहू शेतीचे क्षेत्र अधिक आहे. शेतकऱ्यांची आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी यशवंतरावांनी औद्योगिक समाजरचनेची कल्पना मांडली. शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढविण्यासाठी जोडधंदा अवश्यक आहे. यशवंतरावांनी कृषिशिक्षण व कृषी विकासाला महत्व दिले. नविन नविन प्रयोग शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचणे आवश्यक आहे. शेती विषयक अधिक माहिती असणाऱ्या शेतकरीच योग्य पद्धतीने आपली शेती करू शकतो, असे त्यांचे काम ठाम मत होते^{२९}.

सारांश :(निष्कर्ष) :

आधुनिक महाराष्ट्राचे धूरंधर शिल्पकार , मन मिळावू ,कर्तबगार व कठीण प्रसंगातून मार्गक्रमाण करत राज्याचे नव्हेतर देशाच्या राजकीय उच्चपदा पर्यंत यशस्वी भरारी मारणारे यशवंतरावजी चव्हाण होते.प्रारंभीच्या काळात यशवंतराव सत्यशोधक विचारांचे होते . सत्यशोधक विचारानंतर ते टिळक वादी झाले.टिळकवाद सोडून दिल्यानंतर ते काँग्रेस समाजवादी विचारांचे झाले.टिळकवादानंतर ते रॉयवादी आणि साम्यवादी विचारांकडे आकर्षित झाले.साम्यवादी नंतर गांधी वादाकडे वळले.गांधीवादापासून वेगळे होऊन नेहरुवादी समाजवादाचे पुरस्कर्ते झाले.शेवटी भांडवलशाही समाजवादी विचारांचे

झाले.यशवंतरावाचे मुळ पिंड हा सौम्य स्वभावाचा असल्यामुळे ते प्रत्येक वेळी परिस्थिती प्रमाणे निर्णय घेत असत.दारिद्र्याचा शोध घेणारा व आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत घटकाचा शोध घेवून आधुनिकतेत ही कितीही झटकून टाकू लागलो तरी जी जाता जात नाही ती जात ही न जाणारी जातही सहजरित्या बाजूला फेकून निपक्षपातीपणाने वागता येणे शक्य आहे. हे यशवंतराजींने दाखवून दिले .कृषी विषयक सुधारणा ,जलसिंचनाच्या सोयी , कसेल त्याची जमीन व कृषी शिक्षण या बाबी अत्यंत व्यवस्थितपणे मांडून त्या यशस्वी केल्या.राजकीय सत्तेच्या विकेंद्रीकरणातून आर्थिक सत्तेचे विकेंद्रीकरण करता येते याचे धडे दिले व लोकशाही मजबुतीकरणातून विकेंद्रीकरणाच्या सांहाय्याने नियोजनपूर्वक विकास साधना येवू शकतो, हे आधुनिक युगाचे बाळकडू यशवंतरावजींनी साकार केले . मुख्यमंत्री विधी , विश्वकोश मंडळ , साहित्य संस्कृती मंडळ , मराठी राजभाषा या सर्व बाबीची निर्मिती व अमलबजावणी करून त्या मानवी जीवनाच्या दृष्टीने कसा आवश्यक आहेत ,हे ही सिद्ध केले. अशा महान नेत्याचे निधन 25 नोव्हेंबर 1984 रोजी सायंकाळी 7.45 वाजता दिल्ली येथे झाले. अत्यंतसंस्कार 27 नोव्हेंबर 1984 रोजी 3.40 वाजता कन्हाड येथे कृष्णाकोयनेच्या प्रिनिसंगमावार झाले.

संदर्भ सूची :

- 1) प्रमोद त्र्यं.नलावंडे (मुख्य संपादक) लोकराज्य , माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय , महाराष्ट्र शासन रुम.नं.33, तळ मजला मंत्रालय ,मुंबई -32 वर्ष, 63 वे अंक,12 मार्च2012 ,पृष्ठ,5
- 2) यशवंतराव चव्हाण आत्मचरित्र , कृष्णाकांठ, रोहन प्रकाशन , यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान ,मुंबई , 22 एप्रिल 2012(जन्मशताब्दीवर्ष)पृष्ठ , 11, 14.
- 3) प्राचार्य डॉ.यु.बी.कोंडेवार ,प्रा.सो.स्मिता कोंडेवार , आर्थिक विचारांचा इतिहास , शोभाभारती प्रकाशन , अहमदपूर जि. लातूर ,ऑगस्ट 2005, पृष्ठ 316,317.
- 4) किता ,पृष्ठ 317.
- 5) पुर्वोक्त , लोकराज्य ,जीवनपट ,पृष्ठ 10.
- 6) पुर्वोक्त , कृष्णाकाठ ,पृष्ठ 25.
- 7) पुर्वोक्त ,पृष्ठ 27
- 8) पुर्वोक्त ,आर्थिक विचारांचा इतिहास ,पृष्ठ 317.
- 9) पुर्वोक्त ,कृष्णाकाठ ,पृष्ठ ,28
- 10) पुर्वोक्त ,लोकराज्य , पृष्ठ 10
- 11) प्रा.डॉ.पी.ई. विभूते , मराठवाडा अर्थशास्त्र परिषद ,22 वे वार्षिक अधिवेशन प्रकाशक -अर्थशास्त्र विभाग यशवंत महाविद्यालय , नांदेड 5 फेब्रुवारी 2005 पृष्ठ 3.
- 12) पुर्वोक्त , लोकराज्य , पृष्ठ 10
- 13) पुर्वोक्त , पृष्ठ 03
- 14) डॉ.पी.ई.विभूते मराठवाडा अर्थशास्त्र परिषद प्रकाशक अर्थशास्त्र विभाग , यशवंत महाविद्यालय , नांदेड 5 फेब्रुवारी 2005,पृष्ठ 04
- 15) डॉ.अनिल कठारे ,आधुनिक भारताचा इतिहास ,कल्पना प्रकाशन ,ओव्हर ब्रिज जवळ शिवाजी नगर , नांदेड द्वितीय आवृत्ती जून 1998 पृष्ठ क्र.179.
- 16) पुर्वोक्त ,पृष्ठ क्र.04
- 17) पुर्वोक्त - पृष्ठ क्र.05
- 18) पुर्वोक्त - आधुनिक भारताचा इतिहास ,पृष्ठ 323.
- 19) पुर्वोक्त , यशवंत - कीर्तीवंत ,लोकराज्य ,,पृष्ठ 6,7
- 20) डॉ.अनिल कठारे , प्रा.विजया साखरे ,आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास कल्पना प्रकाशन , प्रथम आवृत्ती जानेवारी 2008, पृष्ठ 212, 213.
- 21) किता ,पृष्ठ 218, 219
- 22) पुर्वोक्त ,लोकराज्य ,पृष्ठ 7
- 23) पुर्वोक्त ,पृष्ठ 07.
- 24) पुर्वोक्त ,पृष्ठ ,33.
- 25) पुर्वोक्त ,पृष्ठ ,34.